

POLOŽAJ ŽENE KAO MAJKE, ČERKE I UDOVICE U HAMURABIJEVOM ZAKONIKU

Rezime

Svrha rada je da se kroz konkretno definisane uloge žene u Hamurabijevom zakoniku, približno definiše jedan opšti pogled na položaj žene u Vavilonu. Položaj žene će se posmatrati iz ugla naslednog, krivičnog i bračnog prava, kao i delimičan osvrt na ostale pravne tradicije, sve zarad šireg definisanja. U početku će biti definisane neke osnovne osobine zakonika, dok će se suština rada bazirati na izvorima teksta zakonika i tumačenju položaja žene koji je u njemu definisan.

Ključne reči: *Hamurabijev zakonik. – Položaj žene. – Pravna tradicija. – Uloga žene. – Vavilon.*

1. UVOD

Mesopotamija, jedna od najstarijih civilizacija, isticala se između ostalog, po pravnim izvorima koji su nastali na njenom podneblju. Status žene, koji se prožima kroz različite grane prava i time sačinjava sastavni deo pravne materije zakonika, još od najstarijih pravnih spomenika², pa sve do danas predstavlja interesantnu sferu istraživanja. Sveopšti položaj žene u pravu, može biti prouzrokovan različitim faktorima – koji se mogu potražiti u društvu, podeli društvenog staleža, religiji, političkim uticajima, običajima ili mnogobrojnim drugim elementima. Posebno je interesantan element preuzetih pravnih propisa iz pravnih tradicija koje su prethodile zakoniku, takozvanih „pravnih transplanta“³, koji nam omogućavaju širi pogled za razumevanje potreba društva u regulisanju pravnih odnosa.

¹ *Autor je student osnovnih akademskih studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, danicakaramarkovic26@gmail.com. Rad je napisan za konferenciju „Iustoria – Zakonici i žene“ u Beogradu 2020. godine.

² Položaj žene spominje se još u najstarijem sačuvanom zakoniku *Ur-Namu*. Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, Pravni fakultet, Službeni glasnik, Beograd (2006), 17.

³ Alan Votoson je tvorac ideje o „*pravnim transplantima*“ u sferi uporednog prava, što bi prema njegovim rečima predstavljali *prenesena pravila ili sistemi prava iz jedne zemlje u drugu ili iz jednog naroda u drugi*. Više o tome u knjizi: Watson, A.: *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*, Schottish Academic Press, Edinburgh, 1974.

Hamurabijev zakonik se često posmatra u korelaciji sa religijskim spisima, zbog predgovora i pogovora u kojima se zakonodavac obraća Bogu Šamašu. Mueller navodi da Mojsijev zakonik i Hamurabijev zakonik imaju sličnosti, jer su oba preuzeta iz istog arheizvora.⁴ Zakonik je napisan kao svetovni zakonik, pri čemu se izdvajaju iracionalna dokazna sredstva koja sadrže religiozne elemente.⁵ Prema religiji, žena je stvorena iz rebra muškarca – *žena je stvorena iz muškog rebra da bi bila pored njega, ne iz njegove glave da ga nadmudri, ne iz njegovog stopala da bi je on gazio, već ispod njegove ruke da bude zaštićena i u blizini srca da bude voljena.*⁶ Njih vodi zajednički cilj, a to je želja za potomstvom i produžetkom vrste.

Sušтина zakonika ogleda se u organizaciji države, uspostavljanju mira i bezbednosti.⁷ U predgovoru se navodi: *mene, pobožnog vladara, punog strahopoštovanja prema bogovima, da učinim da pravda prevlada na zemlji, da uništim razvratne i zle, da sprečim jake da naude slabima, da se kao bog sunca, Šamaš, vinem iznad ljudi i obasjam zemlju.*⁸ U poslednjem pasusu pogovora navodi se: *kada je Maraduk zapovedio da pravednošću nateram ljude da se dolično ophode, ja utemeljih istinu i pravdu širom zemlje, i time uveličah blagostanje svog naroda.*⁹ Vladar je predstavljao svetovnog vođu, pri čemu i dalje postoje elementi teokratske vladavine, ali se više vlast kretala ka svetovnoj. Vladar nije imao ulogu boga, već je predstavljao vid njegovog *izaslanika.*¹⁰ Hamurabijev zakonik nam pruža jedan opšti prikaz kako je pravo izgledalo tada u Vavilonu, kao što nam pomaže da shvatimo i period pre i posle Hamurabijevog zakonika, jer je zakonik preuzimao odredbe iz prethodnih kodifikacija i služio kao uzor za zakonike koje su mu sledile.¹¹

Sa gledišta društvenog staleža, društvo se sastojalo od slobodnih ljudi i robova. Robovi (*vardumi*) predstavljali su sloj društva koji je bio potčinjen državi, hramu i pojedincima, i njihova se uloga odgledala u obliku sluge, zemljoradnika, pisara, trgovca i zanatlije. U pojedinim odredbama, pogotovo u oblasti bračnog prava gde se javlja njihovo pravo na brak sa slobodnim čovekom, može se uočiti veća povoljnost njihovog položaja u odnosu na antičke države.¹² Pored

⁴ Više o tome u: Mueller, D.H.: *The Mosaic law and the Code Hammurabi*, The Monist, Vol.16, No.2 (1906), 313-318.

⁵ Marković, Č.: *Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja. (2000g pre Hrista)*, G. Kon (1925), 8.

⁶ *Women were created from the rib of man to be beside him, not from his head to top him, nor from his feet to be trampled by him, but from under his arm to be protected by him, near to his heart to be loved by him.* Navedeno prema: Henry, M., Burden, G., Palmer, S.: *An Exposition of the Old and New Testament Volume 6*, Palala Press (2015)

⁷ Marković, Č.: *Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja. (2000g pre Hrista)*, 10.

⁸ Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (I deo)*, Anali Pravnog fakulteta 1/2011, 140.

⁹ *Ibid.*, 145.

¹⁰ Avramović, S., Stanimirović, V.: *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd (2019), 65.

¹¹ Gomila, M.: *Ancient Legal Traditions*, The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice (2013), 3. navedeno prema: Driver, G. R. & Miles, J. C. : *The Babylonian Laws*, Eugene: Wipf and Stock (2007)

¹² Avramović, S., Stanimirović, V., 65.

razlike između sloja slobodnih i robova, uočava se društvena različitost unutar sloja slobodnih ljudi. Slobodne ljude su činili: *sveštenici*, *državni činovnici*, *damkari* (bankari), *avilumi* i *muškene*. *Avilumi* su predstavljali bogatiji i istaknutiji sloj od *muškene*, postoji mišljenje da oni predstavljaju sloj koju su potomci *semitskih osvajača*, dok *muškene* predstavljaju *pokoreni sloj ili oslobođene robove*.¹³ U odredbama zakonika, uglavnom preovlađuje prednost aviluma u odnosu na muškene, međutim u pojedinim odredbama su muškene bili izjednačeni sa avilumima.¹⁴ Podela na društvene slojeve se može posmatrati kao jedan od uticaja na sam tekst zakonika, pogotovo se njena izraženost primećuje u grani krivičnog prava. Hamurabijev zakonik se bavi zaštitom *siromašnih i nesrećnih*. Sa strane ekonomskog gledišta, zbog postojanja izraženih društvenih slojeva, ekonomija se bazirala na *pojedinačnom vlasništvu* i *pažljivo definisanje i zaštitu*.¹⁵

Nerazvijenost i strogost zakonika, posebno se ističe u odredbama koje se tiču krivičnog prava. Zastupljeno je kažnjavanje sankcijama *taliona*, *kolektivne odgovornosti* i *imovinske kazne*. Posebno se ističe prisutnost smrtne kazne, pritom se kazna zarobljavanja ne spominje u odredbama. Važi princip objektivne odgovornosti, pri čemu se delimično mogu osetiti elementi subjektivne odgovornosti, krivice, nehata, namere u pojedinim odredbama (čl.206).¹⁶ Postojanje različitih dokaznih sredstava, iracionalnih i racionalnih, ukazuju da je svaka optužba morala biti potkrepljena dokazom, u suprotnom bi se osoba smatrala nevinom. U zakoniku nije uveden način *olakšavanja okolnosti počinocu*.¹⁷

Porodično pravo, ogleda se u patrijahalnom shvatanju porodice.¹⁸ Porodica je *patripotestalna*, *patrilokalna* i *patrilinarna*, kao glava porodice je uvek muškarac, koga kasnije nasleđuju sinovi¹⁹. Otac je imao pravo da: *ćerku posveti bogu; da traži povraćaj odvedenog ili usvojenog deteta; da decu, kao i ženu, da u dugovno ropstvo; da ćerku uda i sina oženi*.²⁰

Bračna davanja (pokloni) predstavljaju su sastavni deo pravne tradicije starog veka. Pre stupanja u brak, mladoženja je mogao da uruči ocu buduće mlade dar – *tirhatu*. *Bit aba* je predstavljao *porodičnu imovinu*.²¹, dok je izraz *ikkal* je imao ulogu da *okarakterise*

¹³ Ibid., 64.

¹⁴ Više o položaju aviluma i muškene: Edgerton, W.F.: *Amêlu and Muškênu in the Code of Hammurabi*, The American Journal of Sementic Languages and Literatures, Vol.41, No.1 (1924), 58-63.

¹⁵ Vincent, G.E.: *The Laws of Hammurabi*, American Journal of Sociology, Vol.9, No.6 (1904), 737-754

¹⁶ Avramović, S., Stanimirović, V., 77.

¹⁷ Gomila, M.: *Ancient Legal Traditions*, The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice (2013), 3. navedeno prema: Driver, G. R. & Miles, J. C. : *The Babylonian Laws*, Eugene: Wipf and Stock (2007)

¹⁸ Avramović, S., Stanimirović, V., 73.

¹⁹ Frymer-Kensky, Tikva: *Patriarchal Family Relationship and Near Eastern Law*, The Biblical Archaeologist, Vol.44, No.4 (1981), 210.

²⁰ Navedeno prema: Marković, Č.: *Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja. (2000g pre Hrista)*, 18.

²¹ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, Pravni fakultet, Službeni glasnik, Beograd (2006), 17.

*plodouživanje, pravo dato udovici i ćerki (na mirazu).*²² U sumerskom pravu, postoje odredbe koje dozvoljavaju zetu da dođe na miraz kod svog tasta tj. svoje žene, pod uslovom da u kući nema muške dece.²³ U Starom zavetu se javlja pojam bračnog davanja koje se naziva *mohar*, dok u Asirskom pravu javlja se pojam *tirhatu*, kao i u Hamurabijevom.²⁴ Sa jedne strane shvatanja, bračni poklon je gledan kao "*kupovina mlade*", dok sa druge strane se tumačio kao *ugovor* koji je predstavljao "*zaručnički dar*"²⁵ ili kao vrsta "*kapare*" za obezbeđivanje održavanja venčanja.²⁶ U Starom zavetu mohar je imao ulogu istu ulogu kao i *terhatu*, ali je mogao imati i značenje *nadoknade za oduzimanje nevinosti*.²⁷ Bračna davanja se mogu posmatrati, prema mišljenju *Burrows*, kao jednom poklon koji *kruži* i smenjuje se i dodeljuje se narednoj osobi koja treba da ga nasledi u količini koja mu je određena.²⁸ *Van, Prag, Driver i Miles, Westbrook*, takođe navode da je *reč o jednom poklonu koji se samo u različitim članovima posmatra sa različitih aspekata*, dok *Koshaker* smatra da su u pitanju *dva poklona*, pri čemu je izveo *zaključak da je nudunnu davan prilikom zaključenja braka, a poklon iz člana 150*²⁹, *ona je bila ovlašćena da poklon ostavi detetu po svom izboru.*³⁰

U oblasti naslednog prava, poznato je da još uvek *ne postoji testamenatarno nasleđivanje*.³¹ Nasleđuju samo sinovi, dok se ženska *deca namiruju kroz miraz*.³² Pojedine odredbe, članovi 150 i 165, ukazuju na postojanje raspolaganjem imovine nakon smrti (*mortis causa*), pri čemu se navodi da otac može u *zapečaćenoj ispravi* da ostavi nasleđe svom najdržem sinu, kao i da ostavi ženi, koja će nakon njegove smrti, ostaviti njoj najdražem sinu.³³

Po strukturi zakonika, može se zaključiti da se ceo zakonik odnosi sa jedne strane na *imovinu*, a sa druge strane na *osobe*, jer obe teme se prožimaju kroz zakonik, pri čemu imovina čini prvu celinu, dok status osoba drugu celinu zakonika. Zakonik u celini se može okarakterisati kao penalni zakonik, jer je za većinu opisanih odnosa pretpostavljena unapred i sankcija za izvršeno delo.³⁴

²² Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 18.

²³ Ibid.

²⁴ Mendelsohn: *The family in the Ancient Near East*, 26.

²⁵ Oberški, J.: *Socijalni položaj žene po Hamurabiju*, Bogoslovska smotra, Zagreb (1940), 216.

²⁶ Marković, Č.: *Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja. (2000g pre Hrista)*, 15.

²⁷ Obreški, J., 217.

²⁸ Navedeno prema: Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 29

²⁹ *Ako čovek dodeli ženi polje, voćnjak, kuću ili pokretne stvari, i načini joj zapečaćenu ispravu, posle suprugove smrti njena deca da joj to ne osporavaju; majka će to ostaviti najmilijem detetu, ali to neće moći da prepíše nikom drugom. (čl.150)* Navedeno prema: Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*.

³⁰ Navedeno prema: Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 29.

³¹ Avramović, S., Stanimirović, V., 76.

³² Ibid.

³³ Stanković, M.: *Da li je zaveštanje bilo normirano u Hamurabijevom zakoniku?*, Anali Pravnog fakulteta, Vol.65, Br.3 (2017), 126.

³⁴ Lyon, D.G.: *The Structure of the Hammurabi Code*, Journal of the American Oriental Society, Vol.25 (1904), 250.

2. POLOŽAJ ŽENE U BRAKU

Brak je definisan kao monogaman, pri čemu postoje odstupanja u tačno definisanim odredbama. Muškarac je imao pravo na konkubinu sa kojom bi prevario ženu, ali nije imao pravo na drugu zakonitu ženu.³⁵ Brak se smatrao važećim i legalnim, samo ukoliko je potpisan zvanični ugovorom (*riksatum*³⁶), u suprotnom brak se smatrao nevažećim (čl.128).³⁷ Postoje mišljenja, da nije bila određena polna starost za stupanje u brak, , pa smatra se da je mogao biti potpisan i od strane roditelja ukoliko njihova deca nisu dostigla određenu starosnu dob. U Mesopotamiji, prema mišljenjima autora, devojke se stupale oko svoje 14 i 20. godine, dok muškarci oko 26 i 32.³⁸ Forma bračnog ugovora nije poznata, poznato je da se čin sklapanja vršio pred sveštenikom ili činovnikom³⁹. Bračni ugovor, po tumačenjima ugovora koji su se sklapali na teritoriji bliskog istoka, sastajao se od nekoliko odredi: *imena i izjava strana, količina tirhatu, klauzula koja se odnosi na poravnanje u slučaju razvoda, zakletva strana, imena svedoka i datuma*.⁴⁰ Sa drugačijeg gledišta, u periodu Staro vavilonskog carstva, smatrano je da uopšte nije predstavljao pisanu izjavu, već usmenu izjavu strana i predstavljao je vrstu *sporazuma*.⁴¹ Kao glavni cilj ugovora, može se sagledati želja za razdvajanjem braka sa ženom, od neobavezne veze koju je muškarac mogao da ima sa konkubinom.⁴² Suština braka se ogleda u potomstvu, pa se verovatno zbog toga i definiše kao monogaman jer je u *interesu prokreacije zakonitih potomaka*.⁴³ *Brak se smatrao potpunim tek po začecu deteta, a prema nekim piscima, miraz se davao pošto se dete rodi*.⁴⁴ Brak nikada nije predstavljaju javnu temu, već je činio *privatnu stvar porodice i pojedinca*.⁴⁵ Upravo ta suština braka se ogleda kroz ekonomsko tumačenje, jer su deca

³⁵ Obreški, J., 206.

³⁶ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 19.

³⁷ Svi članovi Hamurabijevog zakonika koji su navedeni, preuzeti su iz prvog potpunog prevoda teksta zakonika na srpskom jeziku: Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (I deo)*, Anali Pravnog fakulteta Vol.59, Br.1 (1/2011), 133-159; Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*, Anali Pravnog fakulteta Vol.59, Br.2 (2/2011), 91-121.

³⁸ Stol, M.: *Women in Mesopotamia*, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol.38, No.2 Women's History (1995), 123-144.

³⁹ Marković, Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja.(2000 g, pre Hrista), 16.

⁴⁰ Mendelsohn, 25-26.

⁴¹ Više o Starom vavilonskom carstvu: Greengus, S.: *The Old Babylonian Marriage Contract*, Journal of the American Oriental Society, Vol.89, No.3 (1969), 505-532 ; Greengus, S.: *Old Babylonian Marriage and Ceremonies and Rites*, Journal of Cuneiform Studies, Vol.20, No.2 (1966), 62.

⁴² Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 19.

⁴³ Marković, Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja.(2000 g, pre Hrista), 15.

⁴⁴ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 19.

⁴⁵ McNeal, R.A.: *The Brides of Babylon: Herodotus 1.196*, Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte, Bd.37, H.1 (1988), 57.

posmatrala kroz prizmu *jeftine radne snage i sigurnosti u starosti*, zato je institut adopcije i postojao kao mogućnost u Vavilonu.⁴⁶

Sa jednog gledišta, *Dekkers* tvrdi da je položaj žene u staroj Mesopotamiji bio povoljan – smatrao je da su ga *zaključivali sami zaručnici uz pristanak svojih roditelja*⁴⁷, dok sa druge strane *Koschaker* smatrao da zbog postojanja prodaje žene pri stupanju u brak, predstavlja ne tako zavidan položaj žene, koji se ogleda u njenoj potčinjenosti muškarcu.⁴⁸

S gledišta bračnih poklona, pojam *terhatu* je *svota novca koju je pre sklapanja braka budući mladoženja davao ocu mlade potvrđujući svoju nameru da se oženi njegovom ćerkom*.⁴⁹ Pojam se prvi put spominje u zakoniku Ur-Namu.⁵⁰ Podeljena su mišljenja različitih autora o tome da li je predaja *terhatu* predstavljao obavezni čin pri sklapanju braka ili ne, mada se zbog učestalog provlačenja pojma *terhata* i uslova pod kojima je postavljen u zakoniku, više naginje prema mišljenju da je predstavljao obavezni postupak pri sklapanju braka.⁵¹

Pored pojma *terhatu*, postojao je i pojam *biblu*, koji se može shvatiti kao *ceremonijalni darovi* koje je budući mladoženja upućivao preostalim članovima porodice. Smatra se da nije bio obavezan čin pri sklapanju braka.⁵² *Biblum* se smatra običajem koji se sastojao od darivanja *hranom, pićem, delovoima nakita itd*⁵³.

Simbolika koja se krije iza pojma *terhatu* je različito tumačena. Jedna interpretacija je posmatra kao vid transakcije, pri čemu se utvrđuje vrednost neveste i brak je izgledao kao „*kupovina-brak*“. Međutim, prema profesoru *Millar Burrow*, bračni poklon ne predstavlja ništa drugo do „*poklon-naknade*“, dok sa sfere religijskog tumačenja predstavlja *nadoknadu ženinom ocu* zbog odlaska ćerke iz doma.⁵⁴ Sa druge strane *Goetze*, tumačenjem različitih mesopotamijskih zakonika, dolazi do zaključka da kod akademske pravne tradicije radi na trajnosti prosidbe, dok kod *Lipit-Ištara* predstavlja obavezan čin.⁵⁵ Naizgled, nezavisno od njene prvobitne simbolike, bračni pokloni su postali sastavni deo običaja koji se ponavljao radi postizanja izvesnih ciljeva.⁵⁶

Šeriktu je poseban pojam koji označava *miraz* tj. očevar dar ćerki pri stupanju u brak. Svrha ovog poklona je bila da zajedno sa muževljevim prihodima potpomogne u podizanju porodice i

⁴⁶ Mendelsohn: *The Family in the Ancient Near East*, 38.

⁴⁷ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 19.

⁴⁸ Ibid., 17.

⁴⁹ Ibid., 21.

⁵⁰ Ibid., 20.

⁵¹ Više o tome: Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 23.

⁵² Stanimirović: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*, 100.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Mendelsohn, 28.

⁵⁵ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 22.

⁵⁶ Mendelsohn, 28.

dece.⁵⁷ Pravo na šeriktu su imale i konkubine, dok se ostalim društvenim slojevi imali pravo na šeriktu samo ukoliko se venčaju za sloj koji je na hijerarhijskoj nižoj lestvici.⁵⁸ Prema mišljenju *Lernera*, miraz se *prenosio sa muškarca na muškarce preko žena*, jer se nasleđivao uvek po muškoj liniji, dok je u slučaju udovice služio kao *potpora*.⁵⁹ Predmet miraza predstavlja *kuća, zemljište, voćnjaki, bašta, robovi, nameštaj, nakit, srebro, odevni predmet, pa čak i rođena sestra neveste*.⁶⁰ Otac je mogao, pogotovo u slučaju imućnije porodice, obezbediti ćerki šeriktu, koji se može definisati kao miraz koji žena nosi iz porodice. Ukoliko udata žena, koja ima decu, umre, njena porodica ima pravo da zahteva povratak miraza od njenog supruga, jer on pripada njenoj deci (čl. 162). Premda, ako umre udata žena bez dece, muž ima obavezu da vrati miraz. Obaveza da vrati celokupnu sumu miraza ženinoj porodici nastaje samo ukoliko njen otac vrati *terhatu*, u suprotnom, muž će odbiti vrednost *terhata* i vratiti preostali deo miraza (čl. 163-164). Šeriktu se smatrao vrednijim darom od *terhata*.⁶¹

Pred sklapanje braka bitno je bilo i rešavanje dugova, pogotovo ako je se odnosi na dugove muškarca. Naime, žena je mogla da načini *pismenu izjavu* kojom bi se oslobodila snošenja zajedničke odgovornosti za dugove njenog muža. Sa druge strane muškarac nije imao potrebu za sačinjavanje pismene izjave, jer nezavisno od *izjave* on nije odgovarao za ženine dugove. Muškarac je imao pravo u slučaju da ne može da namiri dugove, prodati ili dati na poslugu kao radnu snagu svoju ženu, ćerku i sina na period od tri godine. Posle perioda četvrte godine, čovek kome muž duguje ima obavezu da oslobodi njegove članove porodice (čl.117). Prema Mojsijevom zakoniku je muškarac mogao samo predati ćerku, dok ženu, robinju koja mu je podarila decu ili sina nije smeo prodavati i iskorišćavati u takve svrhe.⁶²

Raskidanje veridbe je išlo na štetu lica koje ga prouzrokuje. Ukoliko bi se za raskid veridbe odlučio budući mladoženja, mladin otac je imao pravo da zadrži sve bračne poklone koji su mu do tada uručeni (čl.159). Sa druge strane ukoliko mladin otac odustane, nezavisno da li je prouzrokovan njegovom voljom ili pod uzrokom prijatelja koji ga je klevetao, njemu ostaje da vrati dvostruku vrednost primljenih darova, dok prijatelj neće smeti da se oženi mladom. (čl. 160-161).

Muškarac je mogao da se oženi ponovo nakon ženine smrti, tada deca iz prvog i drugog braka podjednako nasleđuju očevu zaostavštinu (čl. 167). Muškarac za života svoje žene nije imao prava na drugu ženu, osim u posebnim okolnostima koje zakonik navodi. Prva je ukoliko žena boluje od neizlečive bolesti, ali je suprug imao obavezu da joj obezbedi posebne odaje u kojima će je zbrinjavati za njenoga života (čl. 148). Druga, ukoliko supruga odluči da napusti dom, ponaša se rasipnički ili bagatelizuje supruga, biće optužena i osuđena, suprug će imati

⁵⁷ Obreški, J, 217.

⁵⁸ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 27.

⁵⁹ Ibid., 28.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid., 23.

⁶² Obreški, J, 220-221.

pravo da se razvede bez obaveze prema njoj, dok ukoliko odluči da se ne razvede, ima pravo da dovede drugu ženu i da prvu ženu ostavi kao robinju (čl. 141). Treća okolnost nastaje u slučaju da je žena neplodna ili kao velika posvećenica nije u mogućnosti da pruži potomstvo, tada muž ima pravo da dovede drugu ženu koja će mu omogućiti potomstvo. Žena je čak mogla mužu sama da dovede robinju, ali ukoliko bi robinja pokušala da zauzme gazdaricino mesto, ona bi imala pravo da robinji napravi ropski žig i da je svrsta među robinje, ali nije imala pravo da je proda (čl.147). U slučaju velike posvećenice, ona je mogla da sama da dovede robinju, pri čemu muž ne sme sam da dovede *šugitu*, već je to bilo samo moguće ukoliko mu žena ne omogući potomstvo. *Šugitu* je poseban pojam, po različitim tumačenjima mogao bi da se definiše kao *mlađa ili usvojena sestra* velike posvećenice, koja bi umesto nje obezbedila potomstvo suprugu posvećenice, jer je njoj zabranjeno.⁶³ Kao i u slučaju robinje, ni *šugitu* ne sme zauzeti položaj žene. U Mojsijevom zakoniku, javlja se isti slučaj da žena može svom suprugu da obezbedi potomstvo u slučaju njene nepolodnosti. U njemu se navodi primer kada Avramova žena – Sara, obezbeđuje svom suprugu njenu sluškinju Agar u zbog nastavka potomstva.⁶⁴ Isto kao i u Hamurabijevom zakoniku navodi se da je Sara, nakon što je Agara počela da nepoštuje svoju gospodaricu, ona je imala obavezu da se ponizi gospodarici, koja je imala pravo da je otpusti.⁶⁵

Gledano sa druge strane, muškarac je imao pravo na prevaru sa konkubinom, pri čemu bi se vanbračna deca mogla proglasiti slobodnom.⁶⁶ Muškarac ima vlast nad decom i smatra se da su deca u njegovoj pripadnosti, sve dok se ne venčaju i time napuste dom. Izuzetak predstavljaju deca iz braka roba i slobodne žene, pri čemu deca pripadaju ženi, kao i u slučaju smrti muškarca, pri čemu žena dobija vlast nad decom.⁶⁷

U oblasti naslednog braka, pod posebno zanimljivom odredbama, ističu se one koje regulišu brak između slobodnog čoveka i roba. Naime, ukoliko čovek oslovi decu koju je rodila robinja sa „moja deco“, ona će se smatrati izjednačenom sa njegovom decom iz zakonskog braka, samim tim će imati pravo na nasledstvo – imovina se deli na jednake delove. Kao povlašćeni naslednik se uvek izdvaja prvi sin iz prvog braka. U suprotnom ukoliko ih ne oslovi, oni gube pravo na nasledstvo. Deca iz zakonitog braka, nemaju pravo da osopore slobodu robinjine dece (čl 170-171). Kada se navode odredbe koje se tiču braka ili potomstva nastalog između slobodne žene i roba, pod slobodnom ženom se navodi u odredbama žena „plemenitog roda“. Deca, iz braka između roba i slobodne žene, su slobodna i vlasnik roba nema pravo da ih smatra sopstvenom svojinom (čl. 175). Ukoliko se desi da nastupi smrt roba, slobodna žena koja je bila u braku sa njim ima pravo na miraz koji je donela u kuću, kao i na polovinu koju su u braku zaradili njen suprug i ona, dok druga polovina ostaje vlasniku roba (čl. 176a). Žena je

⁶³ Pojam šugitu je definisan prema rečima *Elisabeth Maier Tetlow* u Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (I deo)*, Anali Pravnog fakulteta 1/2011, 96.

⁶⁴ Detaljnije o tome: Obreški, J: *Socijalni položaj žene po Hamurabiju*, 207.; Frymer-Kensky, Tikva: *Patriarchal Family Relationship and Near Eastern Law*, 213.

⁶⁵ Obreški, J., 212.

⁶⁶ Mendelsohn, 24.

⁶⁷ Marković, Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja.(2000 g, pre Hrista), 18.

mogla dobiti u nasleđe od svog supruga kuću, voćnjak ili neke druge pokretne stvari i to pravo nisu smeli da osporavaju njena deca, dok je ona mogla da sve to ostavi najmilijem detetu. (čl.150). U slučaju muškarca koji ima dve žene, očeva imovina među decom se deli na jednake delove, dok se miraz preuzimaju deca od svoje majke, u slučaju njene smrti. (čl.167)

U sferi krivičnog prava, prevara se smatrala velikim prestupom, ukoliko je počinjena od strane žene. Muškarac je imao pravo da prevari ženu sa konkubinom u svakom momentu. Muž je imao pravo da oprostí ženi prevaru, ali bi se u tom slučaju ona automatski smatrala njegovom robinjom. U suprotnom, ako je zatekne sa ljubavnikom, sledila bi kazna njoj i njenom ljubavniku tako što bi bili bačeni u vodu (čl. 129). Ako muž sumnja na prevaru, ali nema konkretan dokaz, na ženi ostaje obaveza da se zakune u svoju nevinost pred bogom (čl.131). Čoveku koji bez dokaza, optuži posvećenicu ili udatu ženu, sledila bi mu kazna batinjanja i brijanja glave (čl.127). Žena rasipnica, koja nije pokazivala poštovanje prema suprugu, ukoliko ne dobije oproštaj od muža (čime bi postala robinja), bila bi bačena u vodu (čl.143).

U asirskom pravu, preljuba učinjena od strane žene u muževljevom domu, dovela bi do njene smrtne kazne, koja bi isto važila i za ljubavnika ukoliko je svestan da je spavao sa udatom ženom. Muškarac koji zatekne ženu sa ljubavnikom, ima pravo da ih oboje ubije odmah ili ukoliko se odluči za suđenje, podjednaka sankcija mora da sledi ženi i ljubavniku.⁶⁸ U starom zavetu, preljuba je predstavlja ne samo nepoštovanje supruga, već krivično delo koje se ticalo moralnosti osobe, pa su samim tim i muškarac i žena za prevaru odgovarali smrtnom kaznom, koja je bila oličena kamenovanjem ili spaljivanjem na lomači.⁶⁹

Nisu direktno definisane bračne smetnje, premda svaka incestna veza je bila zabranjena. Veze između sina i majke ili očeve žene, kao i svekra i snaje su bile strogo kažnjavane, smrtnim ili imovinskim kaznama. Interesantna je da kod odredbe koja se tiče odnosa između nevine snaje i svekra (čl.156), možemo da zaključimo da je žena imala pravo da se preseli u dom svog supruga pre zvanično sklopljenog braka.⁷⁰ Posebno se kao izuzetak izdvaja veza između oca i ćerke pri kojoj je kazna proterivanje oca sa imanja.(čl.154) Ova odredba ostavlja dosta prostora za njeno tumačenje, pa prema nekim mišljenjima smatra se da je otac imao pravo na nevinost ćerke pre njenog braka.⁷¹ U Mojsijevom zakoniku odnos između oca i ćerke je vodio kazni spaljivanja na lomači, kao što je odnos snaje i svekra, kao sina i majkom je vodio smrtnoj kazni za obe strane.⁷²

Posebne su bile sankcije izražene ukoliko muškarac podigne ruku na trudnu ženu, različite sankcije su bile u odnosu na različite ishode situacije. Ukoliko žena pobaci dete sledila je imovinska kazna, međutim ukoliko ona premine onda će se ubiti ćerka čoveka.(čl.209) U slučaju

⁶⁸ Mendelsohn, 33-34.

⁶⁹ Obreški, J, 212.

⁷⁰ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 27.

⁷¹ Avramović, S., Stanimirović, V., 78.

⁷² Obreški, J, 215.

žene muškena, za pobačaj i njenu smrt slede kompozicione kazne, ali se u ovom slučaju jasno vidi i razlika između slojeva, pri čemu za dela robinji slede drastično manje kazne.(čl. 211-213). U asirskom pravu, ukoliko neko prouzrokuje udarcem pobačaj, rešavalo se talionom, tako što je istom merom vraćano počiniocu. Na taj način, žena u asirskom pravu je odgovarala za nedela svog supruga.⁷³ U Mojsijevom zakonu, ukoliko žena nakon udarca pobaci plod i preživi, učinilac plaća naknadu za štetu, dok ukoliko prourokuje ženinu smrt vraća se, kao i u navedenim zakonicima, talionom – istom merom.⁷⁴

Kazna *Božijeg suda* predstavlja i dalje jednu od većih nelogičnosti unutar zakonika. U Hamurabijevom zakoniku se pominje *Božiji sud*, koji se vezuje za potapanje osobe u reku zarad dokaza svoje nevinosti. Naime, jedno gledište, uglavnom se javljalo kod semitskih naroda, ga tumači kao proces u kome osoba, koja je osuđena, treba da se potopi u reku i ukoliko ispliva na površinu, smatraće se krivom i biće osuđen na smrtnu kaznu, dok ukoliko potone smatraće se nevinom.⁷⁵ Sa druge strane, postoje tumačenja da je osoba koja je isplivala na površinu smatrana nevinom, dok osoba koja je potonula smatrana krivom i da je samim tim i dobila zasluženu kaznu od bogova.⁷⁶ Vremenom, nakon Hamurabijevog zakonika, javlja se kod germanskog naroda sveoma sličan način dokazivanja, jedina razlika je da su osuđeni bili vezani konopcem za obalu, pa u slučaju da tonu, smatrani su nevinim i bili bi izvučeni iz vode.⁷⁷ U Mojsijevom zakoniku, žena je podlegala Božijem sudu u slučaju sumnje, tako što bi ispijala gorku vodu, pri čemu ukoliko joj se ne jave simpotomi smatrala nevinom, dok ukoliko se jave simpotomi, može da prouzrokuje smrt ili nepolodnost.⁷⁸

Pravo na razvod braka imali su i muž i žena, ali su postojali tačno definisani uslovi u kojima bi razvod nastupio bez surovih posledica po jednog partnera, pogotovo su oni izraženi po pitanju žene. Muškarac je mogao da otpusti ženu i da se razvede u svakom momentu, osim izuzetka kada nema pristanak supruge koja je bolesna (čl. 148-149). Zakonik na ovaj način pokazuje da staje na stranu zaštite nezaštićene i bolesne žene.⁷⁹ Pravo da muškarac može otpustiti ženu kad god poželi, nalazimo u sumerskom zakonu, pri čemu je mužu dozvoljeno da u bilo kom trenutku izjavi ženi *nisi mi žena* i ostavi je plaćanjem njenog dela srebrom, dok sa druge strane, u sumerskom zakonu, žena koja kaže *mrzi svog muža* i koja odbija da bude njegova žena bi bila bačena u vodu.⁸⁰ Žena je imala podjednako pravo da na razvod kao i muškarac, pod uslovom da nije prouzrokovan njenom krivicom. Žena je smela napustiti supruga, uzeti svoj miraz i vratiti se ocu, samo pod uslovom da vlast dokaže da je kriv muž koji je *naprasit i neprestano je ponizava i maltretira*, a ne žena koja je *razborita i besprekorna* (čl. 142).

⁷³ Mendelsohn, 36.

⁷⁴ Obreški, J., 227.

⁷⁵ Avramović, S., Stanimirović, V., 80.

⁷⁶ Stanimirović: Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo), 146.

⁷⁷ Avramović, S., Stanimirović, V., 80.

⁷⁸ Obreški, J., 214.

⁷⁹ Ibid., 208.

⁸⁰ Mendelsohn, 31-32.

Možemo zaključiti da se brak svodio na sporazum i ugovor koje su strane ugovorile na početku braka. U Vavilonskom i sumerskom zakoniku muž je uglavnom odgovarao novčanim kaznama za razvod braka, dok u asirskom bi bio oslobođen svake kazne. Sa druge strane, žene su podlegale rigoroznijim kaznama, uključujući smrtne kazne.⁸¹

Muž pri razvodu sa ženom sa kojom ima potomstvo, imao je obavezu da vrati miraz i da joj dodeli ½ svog imanja na kojem će ona odgajati decu. Interesantno je da kada deca odrastu, žena bi dobila nasleđe u ravni jednog sina i pravo na izbor svog budućeg supruga (čl. 137). Sa druge strane, ukoliko nemaju dece, obaveza je da joj vrati vrednost terhate (ukoliko je nema, onda 60 sekela srebra) i šerikte (čl. 138-139).

Žena koja je rasipala imovinu i ponižavala supruga, bila bi optužena i osuđena, dok je muž imao pravo da to saopšti i ostavi je bez bilo kakve obaveze prema njoj. Međutim, ukoliko muž odluči da ne želi da se razvede od supruge, ona će postati robinja doma, dok će muž imati pravo da se ponovo oženi.(čl.141)

Žena nije imala pravo da napusti suprugov dom, sve dok su postojali uslovi za život. U suprotnom, ukoliko je muž odveden kao zarobljenik i ostavi je u domu bez osnovnih sredstava za život, žena je imala pravo da bez posledica napusti dom i pređe da živi kod drugoga. Ako ostane dovoljno sredstava za život, žena je imala pravo da bez posledica napusti dom, sledila bi joj sankcija pri kojoj bi bila bačena u vodu. Sa druge strane, ukoliko žena opravdano napusti dom i osnuje porodicu, neposredno pred povratak supruga iz zarobljeništva, žena je imala obavezu da vrati suprugu, dok će deca kasnije nasleđivati od svog oca. Međutim, ako se suprug smatrao beguncem, nije imao prava zahtevati povratak žene, niti je žena imala bilo kakve obaveze prema njemu (čl. 133-136). U Asirskom zakoniku, žena koja živi u očevom domu nema pravo na drugog supruga na period od pet godina, ukoliko ima sinove koji su sposobni da zarađuju. Ako se njen suprug vrati posle pet godina, uz opravdane razloge njegovog odsustva, ima pravo da zahteva povratak žene, ali ima obavezu, ukoliko se ona ponovo udala, da obezbedi njenom novom suprugu ženu koja će zameniti njegovu suprugu.⁸²

3. POLOŽAJ ČERKE

Položaj žene kao „velike posvećenice“, predstavlja vrlo interesantu sferu tumačenja i istraživanja. Postoje različiti stavovi o tome kakva je zapravo bila suštinska uloga ćerke posvećenice i šta su sačinjavale njene obaveze. Prema opštem stavu, naziv kojima su se označavale ove vrste ćerki je *naditu*. Prvobitna ideja, o ulozi *naditu* ćerke, predstavlja da je ona služila u svrhe prostitucije koja je bila u svetovnu čast (*quadishtu*) za razliku od obične prostitucije (*harimtu*).⁸³ Drugačije mišljenje predstavlja ideja da su one imale obavezu da

⁸¹ Mendelsohn, 32.

⁸² Ibid., 34.

⁸³ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 28.

sačuvaju nevinost i da se posvete u potpunosti hramu i veri.⁸⁴ Tu se pravi razlika između ćerke koja je posvećena bogu Šamašu kojima je *bilo zabranjeno da stupe u građanski brak jer su se udavale za boga, ali su u svakom slučaju i one dobijale miraz koji su nosile sa sobom u hram*, i ćerka koja je posvećena bogu Marduk koja su se *mogle udavati, ali nisu smele rađati decu*.⁸⁵ Mada, javljaju se mišljenja koja osporavaju ovu teoriju, tvrdeći da posvećenice bogu Marduk su možda mogle da predstavljaju i hramovske device.⁸⁶ Postoje mišljenja da je ona bila u službi hrama, sve dok nije stekla dovoljnu starost koja joj onemogućava da ostane trudna, da bi nakon toga imala pravo da se venča. Ovaj položaj ćerke možemo uporediti sa rimskim *vestalkama*, koje su takođe predstavljale ćerke posvećene božanstvima i one bi dobile pravo da se venčaju nakon trideset godina službe.⁸⁷ Posebna vrsta posvećenice je predstavljala takozvana *kulmasitu* ćerka. Ona se opisuje kao supruge koje su se bavile hramovskom prostitucijom i imale su prava na sopstveno potomstvo.⁸⁸ Hramovska prostitucija se razlikovala od obične prostitucije, pa se samim tim se ovde može zaključiti maksimum da *cilj opravdava sredstvo*, pa samim tim se ovo smatralo da je ovo moralna radnja u čast boginja plodnosti.⁸⁹

Postojale su različite vrste posvećenica, koje su se zajednički imenom nazivale *kedeše*. Posvećenice (*kallatu*) predstavljale su nevine devojkice koje su služile za svrhe hrama, slično kao i *rimске vestalke*. Hramske bludnice (*amelit zikru*) postojale su one koje su bile posvećene boginji Ištar i bogu Marduku, one su se bavile bludnim poslovima i smatrane su tzv religioznim prostitutkama.⁹⁰ Sam postanak i smisao hramske (religiozne) prostitucije i posvećenosti potiče još od dovođenja seksualnih odnosa i rađanja dece u vezu sa božanskom silom. Zbog toga, sa jedne strane bi žene čuvale svoju nevinost u čast i poštovanje prema bogovima, dok sa druge strane prostitucijom za one koje su kroz svoju seksualnost pokušali da pokažu *kult božanstva*.⁹¹ *Kezertu* su takođe smatrane posebnom vrstom posvećenice koje su se verovatno bavile *prostitucijom*⁹², dok su se *entu* posvećenice koje se nisu bavile promiskuitetnim radnjama, ali su zato imale ulogu da učestvuju u *ritualu svetog braka*, koji je podrazumevao da se u čast bogova imale zadatak da spavaju sa vladarem, ali ne svojstvu žene, već u ulozi boginje, pa je taj status posvećenice razlikuje od drugih.⁹³

U slučaju da rodi dete žena koja se bavi religioznom prostitucijom, ona i otac deteta bi izgubili pravo na uzgajanje deteta i imali bi pravo dati dete na usvajanje državnoj instituciji ili

⁸⁴ Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*, 152.

⁸⁵ Navedeno prema: Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 28.

⁸⁶ Stanković, M.: *Da li je zaveštanje bilo normirano u Hamurabijevom zakoniku?*, 141.

⁸⁷ Lyon, D.G.: *The Structure of the Hammurabi Code*, 259.

⁸⁸ Sue Rollin: *Woman and Witchcraft in Ancient Assyria*, navedeno u: Stanimirović: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*, 104.

⁸⁹ Stanković, M.: *Da li je zaveštanje bilo normirano u Hamurabijevom zakoniku?*, 140.

⁹⁰ Obreški, J: *Socijalni položaj žene po Hamurabiju*, 221.

⁹¹ *Ibid.*, 222.

⁹² Stanković, M.: *Da li je zaveštanje bilo normirano u Hamurabijevom zakoniku?*, 137.

⁹³ *Ibid.*, 138.

nekoj drugoj porodici. Dete, nakon što odraste, nije imalo pravo napustiti roditelje koji su ga usvojili, jer bi mu u suprotnom sledile odsecanja jezika ili vađenja očiju.⁹⁴ Ovim možemo da zaključimo i da je usvajanje dece bilo omogućeno, jer kao što je i definisano kao svrha braka, ovaj čin se ogleda u produžetku vrste i potomstva.⁹⁵

U naslednom pravu, po zakonskom redu uvek imovinu nasleđuju muška deca, dok ćerke se javljaju samo u posebnim okolnostima velike posvećenice. Izvori ukazuju da se poreklo pojma *ćerka-naslednica* može povezati upravo sa Mesopotamijom.⁹⁶ Ćerka (velika posvećenica ili *sekretu žena*⁹⁷) ima pravo na raspolaganje, za života i nakon smrti, svojim mirazom ukoliko je otac doneo potpuno ovlašćenje u tablici. Međutim, otac koji nije u tablici dao potpuno ovlašćenje ćerki na miraz, nakon njegove smrti, sinovi su imali pravo da preuzmu sestrinu imovinu i da davaće joj osnovne namirnice u vrednosti njenog naslednog dela, ali ukoliko oni ne ispune tu obavezu, ćerka je imala pravo da njen nasledni deo preda zakupcu koji će imati obavezu da obavlja iste obaveze. Ona ima pravo da uživa nasledstvo za života, ali nakon njene smrti njen nasledni deo isključivo pripada njenoj braći (čl.178-179). U slučaju da otac ne ostavi miraz svojoj ćerki, nakon njegove smrti, postojale su različite okolnosti u zavisnosti o kojoj vrsti ćerke se govori. Ćerka koja je velika posvećenica ili sekretu-žena, njoj pripada nasledstvo u ravni jednog muškog naslednika koje ona ima pravo samo da korsti, ali ne i da ostavi u nasledstvo nekome, već ono pripada njenoj braći. Ćerka koja je posvećena božanstvu, ima pravo na 1/3 imovine, ali takođe nasledstvo pripada isključivo braći. Sa druge strane, ćerka posvećena bogu Marduku ima pravo na 1/3 imanja, kao i pravo da ostavi svoje nasleđe kome ona poželi (čl.180-182). *Šugitu* ćerka, koja nasledi miraz od oca i on joj prepíše nakon što joj pronađe supruga, nakon njegove smrti, ona neće imati prava da učestvuje u nasleđivanju očevine. Ali, ukoliko joj otac ne dodeli miraz i ne pronađe supruga, njena braća su u obavezi da je udaju i da joj dodele miraza.(čl.183-184)

U oblasti krivičnog prava, silovanje je predstavljao delikt koji je strogo kažnjavan. Muškarac koji je silovao nevinu ženu i uhvaćen na delu, koja je pritom bila verena i živela je i dalje u kući oca, sledi mu smrtna kazna, dok bi žena bila oslobođena.(čl.130) U poređenju sa asirskim zakonikom, u kome je definisano ako *bi oženjen muškarac silovao nevinu devojkicu koja i dalje živi u kući svoga oca, uzimao je tu devojkicu za ženu, a primenjujući talion, zakonodavac mu je nalagao da svoju suprugu preda ocu devojkice koji bi je obeščastio i zadržavao u svojoj kući* (čl.55)⁹⁸.

⁹⁴ Obreški, J., 224.

⁹⁵ Marković, Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja.(2000 g, pre Hrista), 19.

⁹⁶ Stanimirović: Brak i bračna davanja, 18.

⁹⁷ *Sekretu žena* predstavlja "ženu višeg ranga koje su živele u izolaciji bilo da su bile iskušenice posvećene božanstvu, bilo da su bile dvorske dame, carske podanice u njegovom haremu" Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*, Anali Pravnog fakulteta Vol.59, Br.2 (2/2011), 104.

⁹⁸ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 28.

Kao interesantne odredbe izdvajaju se one koje se tiču krivične odgovornosti žene u sklopu zanimanja krčmarice. Odredbe su se tiču zabrane da krčmarica primi manju vrednost cene piva, kao i ukoliko krije zločinca u svojoj krčmi, za ta dela je zagarantovana smrtna kazna. (čl. 108-109). Posebno se izdvaja odredba koja se propisuje kaznu spaljivanja velikoj posvećenici koja odluči da uđe u krčmu zbog piva. (čl.111). S obzirom da su žene bile te koje su držale krčme i nisu bile vrlo poštovane, postoje mišljenja da su krčmarice predstavljale bludnice i promiskuitetne žene, dok su krčme predstavljale jedan vid javnih kuća.⁹⁹ Postojao je poseban pojam *harimtu*, za koje se smatra da su se bavile *svetovnom prostitucijom* u krčmama. One su imale pravo i da se udaju, njih su predstavljale boginja *Inana* i *Ištar*, postojalo je i mišljenje da se njihov položaj bio promenljiv u skladu sa vremenom.¹⁰⁰

4. POLOŽAJ UDOVICE

Položaj udovice može se posmatrati kao jedan od povoljnijeg položaja žene. Razlog se može tražiti, pogotovo u oblasti naslednog prava, kao jedna vrsta zaštite žene koja je u ovom slučaju ugrožena, pre svega, da ostane bez krova nad glavom. Sama pretpostavka da je postojala velika razlika između godina pri stupanju brak u tradiciji Mesopotamije, zaključuje se i da je potencijalno postojao veliki broj udovica koje su morale pravno da budu zbrinute.¹⁰¹

Nudunum (nadānum - dati) u različitim pravnim tradicijama je imao različita značenja. U akademskom zakoniku, kao i u Novom Vavilonskom carstvu, predstavljao je vrstu *miraza*¹⁰², dok u Hamurabijevom zakoniku predstavlja *dar koji je vreme braka muž dodelio ženi*.¹⁰³ *Nudunum*, prema pretpostavkama određenih autora, može se staviti u korelaciju sa *morgengabe* u germanskom svetu, koja predstavlja bračni dar nakon prve bračne noći.¹⁰⁴

Udovica koja je dobila *nudunum*, za života supruga, ima pravo da ga koristi zajedno sa mirazom, ali nema pravo da ga proda, već ima obavezu da sve ostavi u nasledstvo svojoj deci. U slučaju da udovica ne dobije nudunu od muža, njoj ostaje na raspolaganju njen miraz, pravo da ostane da živi u domu muža i pravo da nasledi imanje u ravni jednog deteta. Žena koja samovoljno odluči da ode iz muževljevog doma ima pravo na svoj miraz i pravo da izabere svog budućeg supruga. Deca koja nastanu u novom braku, nakon majčine smrti imaju pravo da sa decom iz prethodnog braka podele miraz jednako.(čl. 171-174) Udovica, koja predstavlja slobodnu ženu koja je bila u braku sa robom, ima pravo da preuzme svoj miraz (ukoliko ga je dobila) i da preuzme po polovinu od onoga što je stekla do tada zajedno za suprugom. (čl.176a)

⁹⁹ Obreški, J., 224.

¹⁰⁰ Stanković, M.: *Da li je zaveštanje bilo normirano u Hamurabijevom zakoniku?*, 137.

¹⁰¹ Stol, M.: *Women in Mesopotamia*, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol.38, No.2 Women's History (1995), 132.

¹⁰² Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 24, 35.

¹⁰³ Avramović, S., Stanimirović, V., 75,

¹⁰⁴ Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, 18.

Dok udovica, u obliku konkubine, nema pravo na nasleđstvo, ali bi bila puštena nakon muževljeve smrti.¹⁰⁵ Uz saglasnost sudija, udovica koja je imala decu, dobila bi pravo da pređe u kuću drugog čoveka. Tom prilikom, udovica i njen novi suprug će dobiti pravo na imovinu njenog prethodnog supruga na korišćenje u svrhu podizanja dece, ali nisu imali prava da raspolažu imovinom.(čl.177)

Položaj udovice je znatno lošiji u asirskom pravu, žene nisu imale pravo na nasleđe. Postojala je obaveza sinova da osiguraju majku, ukoliko to otac nije učinio. Sinovi iz prvog braka imaju obavezu da obezbede i očevu ženu iz drugog braka, ukoliko ona nema sinova. Ako udovica živi u kući svog oca, njen svekar je može podariti nekog njegovog drugog sina, dok ukoliko nema svekra ona ima slobodu nad sobom.¹⁰⁶ Sa druge strane u Nuzi je predstavljao povoljan položaj, žena bi *stupala na mesto oca*, ukoliko su sinovi još uvek mali.¹⁰⁷

5. ZAKLJUČAK

Položaj žene u Hamurabijevom zakoniku se oslanjao na patrijalna shvatanja, koja su se gradila iz običaja, religije i društvenog uređenja u Vavilonu. Posledično ovom shvatanju, položaj žene u Vavilonu, zahtevao je potčinjenost žene u odnosu na muškarce. Muškarac je predstavljao glavu kuće, sva transakcija i prihodi su pripadali njemu, imao je pravo na nasleđe, kao i pravo na prevaru bez pretnje sankcijama. Žena, sa druge strane, mogla je da bude prodana, oterana iz kuće i napuštena od strane supruga. Ona je imala pravo na razvod braka, ali se to pravo ne može u potpunosti sagledati, jer su oklonosti detaljno uslovljene zakonikom, koje su imale za cilj ne da podari ženi pravo, već da spreče da bude u potpunosti obespravljena.

U poređenju sa ostalim pravnim tradicijama, koje su bile navedene u toku rada, može se osetiti poboljšanje u određenim odredbama, ali istovremeno, pogotovo u sferi krivičnog prava oseća se zaostalost prava.

Položaj žene kao majke, ćerke i udovice svodi se na istu ulogu i cilj, koji se prožima kroz skoro svaku odredbu, i predstavlja suštinu bračnog života, a to je produžetak vrste i obezbeđivanje potomstva. Sa jedne strane surovost u krivičnom pravu i bračnom prava, dok sa druge strane doza darežljivosti u pojedinim odredbama naslednog prava, sve ukazuju na želju zakonodavca da smanji potencijalne smetnje koje bi prouzokovale razvod braka i raspad porodične zajednice. Motiv zakonika, primećuje se u slobodi muškarca da dovede ili da mu bude dovedena druga žena u slučaju neplodnosti žene, kao i u mogućnosti braka između slobodnih i

¹⁰⁵ Mendelsohn ,35.

¹⁰⁶ Mendelsohn ,35.

¹⁰⁷ Stol, M.: *Women in Mesopotamia*, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol.38, No.2 Women's History (1995), 133.

robova. Položaj udovice je specifičan i ukazuje na pogodniji položaja žene, bar u sferi prava, koji se ogleda u motivu vladareve zaštite ugroženih i nemoćnih.

Žena je posmatrana kroz prizmu uloga za koje je namenjena, tj koje su njoj nametnute, gde se ogleda njena svrha života. Trenutak kada žena nije dovoljno ponizna i ne obavlja ulogu koja joj je dodeljena, ona biva kažnjena surovim kaznama, koje idu do granica oduzimanja života. Moj opšti utisak o pravima žene u Hamurabijevom zakoniku je da, iako u određenim odredbama nisu u potpunosti obespravljene, njihov položaj se ne može definisati kao povoljan, zbog njenog nedostatka slobode i kontrole nad sopstvenim životom.

LITERATURA (REFERENCES)

IZVORI (PRIMARY SOURCES)

1. Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (I deo)*, Anali Pravnog fakulteta Vol.59, Br.1 (1/2011), 133-159.
2. Stanimirović, V.: *Novi pogled na Hamurabijev zakonik (II deo)*, Anali Pravnog fakulteta Vol.59, Br.2 (2/2011), 91-121.
3. Stanimirović, V.: *Brak i bračna davanja*, Pravni fakultet, Službeni glasnik, Beograd (2006), 17-36.
4. Mendelsohn: *The family in the Ancient Near East*, The Biblical Archaeologist, Vol.11, No.2 (1948), 24-40.
5. Avramović, S., Stanimirović, V.: *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd (2019), 63-81.
6. Oberški, J.: *Socijalni položaj žene po Hamurabiju*, Bogoslovska smotra, Zagreb (1940), 204-232.

LITERATURA (SECONDARY SOURCES)

7. Lyon, D.G.: *The Structure of the Hammurabi Code*, Journal of the American Oriental Society, Vol.25 (1904), 248-265.
8. Edgerton, W.F.: *Amêlu and Muškênu in the Code of Hammurabi*, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Vol.41, No.1 (1924), 58-63.
9. Marković, Č.: *Zakonik Hamurabia, vavilonskog kralja. (2000g pre Hrista)*, G. Kon (1925).
10. Stol, M.: *Women in Mesopotamia*, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol.38, No.2 Women's History (1995), 123-144.

11. Vincent, G.E.: *The Laws of Hammurabi*, American Journal of Sociology, Vol.9, No.6 (1904), 737-754.
12. Stanković, M.: *Da li je zaveštanje bilo normirano u Hamurabijevom zakoniku?*, Anali Pravnog fakulteta, Vol.65, Br.3 (2017), 124-152.
13. Gomila, M.: *Ancient Legal Traditions*, The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice (2013), 1-7.
14. McNeal, R.A.: *The Brides of Babylon: Herodotus 1.196*, Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Bd.37, H.1 (1988), 54-71.
15. Frymer-Kensky, Tikva: *Patriarchal Family Relationship and Near Eastern Law*, The Biblical Archaeologist, Vol.44, No.4 (1981), 209-214.
16. Mueller, D.H.: *The Mosaic law and the Code Hammurabi*, The Monist, Vol.16, No.2 (1906), 313-318.

Danica KARAMARKOVIĆ^{108*}

THE POSITION OF WOMEN AS MOTHER, DAUGHTER AND WIDOW IN HAMMURABI CODE

Abstract

The purpose of the paper is to approximate a general view of the position of women in Babylon thought the specifically defined roles of women in the Code of Hammurabi. The position of women will be viewed from the angle of inheritance, criminal and marital law, as well as a partial review of other legal tradition, all for the sake of a broader definition. Initially, the basic features of the Code will be defined, while the essence of the work will be based on the source of the text of the Code and the interpretation of the position of women defined in it.

Key words: *Code of Hammurabi. – Position of the woman. – Legal tradition. – Role of women. – Babylon .*

¹⁰⁸ The author is student of the Faculty of Law, University of Belgrade, danicakaramarkovic26@gmail.com. This work was written for the conference „Iustoria – Law Codes and Woman“ in Belgrade 2020.